

УДК 070.1:34](477)

Віктор Шнак,кандидат історичних наук, доктор філософії в галузі економіки,
професор кафедри журналістики Національного педагогічного
університету ім. М. П. Драгоманова

Джерельна база досліджень друкованих засобів масової інформації незалежної України

Проаналізовано публікації сучасних науковців і практиків щодо становлення та розвитку друкованих засобів масової інформації незалежної України, законодавче підґрунтя ЗМІ. Узагальнено і систематизовано основні напрями досліджень.

Ключові слова: газета, дослідження, друкований засіб масової інформації, законодавство, інформаційний простір, роздержавлення, науковець.

Для успішного функціонування друкованих засобів інформації незалежної України необхідна законодавча база. Документи державних органів влади, громадських, політичних організацій, що стосуються вітчизняної видавничої справи загалом, уже було розглянуто у попередній публікації (див.: Вісник Книжкової палати. — 2013. — № 5. — С. 16—20). У цій статті буде проаналізовано законодавчу базу, що безпосередньо регулює випуск засобів масової інформації. Для них як суб'єкта підприємницької діяльності засадничими є: Господарський кодекс України — встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності; Цивільний кодекс України — регулює особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їхніх учасників; Податковий кодекс України — регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема визначає вичерпний перелік податків і зборів, що справляються в Україні, та порядок їхнього адміністрування, платників податків та зборів, їхні права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження й обов'язки їхніх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства; *закони України*: "Про державну підтримку малого підприємництва" — окреслює правові засади державної підтримки суб'єктів малого підприємництва незалежно від форми власності з метою створення умов для розширення впровадження ринкових реформ в Україні; "Про податок на додану вартість" — визначає платників податку на додану вартість, об'єкти, базу та ставки оподаткування, перелік неоподатковуваних та звільнених від оподаткування операцій, особливості оподаткування експортних та імпортованих операцій, поняття податкової накладної, порядок обліку, звітування та внесення податку до бюджету; "Про внесення змін до деяких законів України з питань оподаткування" — передбачає податкові пільги для виготівників і реалізаторів видавничої продукції, митні преференції для поліграфічного обладнання та матеріалів, "Про внесення змін до статті 9 Закону України "Про оренду державного та комунального майна" щодо книговидавничої справи" — надає преференції вітчизняним видавництвам та підприємствам із розповсюдження книжкової продукції, що забезпечують підготовку, випуск та (чи) розповсюдження не менш

як 50 відсотків книжкової продукції державною мовою; *укази Президента України*: "Про державну підтримку малого підприємництва" — визначає державну політику з питань розвитку та підтримки малого підприємництва; "Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності" — розглядає питання щодо зменшення втручання (перевірок) державних органів у підприємницьку діяльність; *Постанова Верховної Ради України* "Про запровадження мораторію на виселення редакцій друкованих засобів масової інформації, закладів культури, у тому числі бібліотек, видавництв, книгарень, підприємств книгорозповсюдження" — ухвалена з метою розвитку вітчизняної книговидавничої справи, створення сприятливих умов для друкованих засобів масової інформації, закладів культури, суб'єктів господарювання, що спеціалізуються на виданні, виготовленні та розповсюдженні книговидавничої продукції; *Постанова Кабінету Міністрів України* "Про впровадження штрихового кодування товарів" — запроваджена для створення умов для впровадження в Україні інформаційних технологій автоматизованої ідентифікації та електронного обміну даними і створення інформаційної бази для контролю та управління товарно-грошовим обігом тощо.

Ці нормативно-правові акти регламентують дії державних та недержавних інституцій у видавничій сфері, передбачають відповідні права, обов'язки та компетенції, відповідальність за реалізацію та дотримання встановлених правил інформаційної, видавничої та підприємницької діяльності.

Від середини 90-х років — дати набуття членства України в Раді Європи — питання ЗМІ постійно перебувають в полі зору організації. Вона від 2001 р. запровадила спеціальну програму підтримки ЗМІ в Україні, що здійснювалась на платформі співробітництва Ради Європи, Європейського Союзу та України. Автором досліджується європейська традиція щодо видавничої справи, особливо ЗМІ, її реалізація в українських умовах. Серед документів: "Спільна Програма Ради Європи і Європейської Комісії надавати сприяння розвитку демократичного процесу в Україні"; резолюції та рекомендації ПАРЄ: "Про етичні принципи журналістики", "Про парламенти й ЗМІ", "Про виконання обов'язків і зобов'язань, взятих Україною", "Свобода вираження поглядів у ЗМІ в Європі", "ЗМІ та культура демократії", "Про освіту з питань ЗМІ" тощо.

Аналізують українське законодавство, проблеми реалізації європейського права в Україні та їхній вплив на українські реалії такі дослідники, як О. Афонін, В. Іванов, М. Місьо, Л. Опришко, Н. Петрова, М. Сенченко. Окремим проблемам інформації, інформаційно-комунікативних систем національного інформаційного простору присвячені праці вітчизняних науковців Ю. Алексеева, В. Андрущенко, О. Бабкіної, І. Бідзюри, В. Бебика, Ю. Бондаря, М. Головатого, В. Горбатенка, Л. Губерського, В. Кременя, С. Кульчицького, А. Кудряченка, А. Москаленка, М. Нагорняка, Ф. Рудича, С. Телешуна, В. Шевчука та інших.

Закон України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" визначає, що під друкованими ЗМІ в Україні розуміються періодичні і такі, що продовжуються, видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію. Суть, особливості, складові поняття ЗМІ знаходимо також у ряді спеціальних словникових видань.

За досліджуваній період радикально змінилася спрямованість діяльності ЗМІ. Якщо за часів СРСР вони переважно розглядалися лише як поширювачі інформації, то тепер, як зазначає Д. Яковлев, "засоби масової інформації в сучасному політичному процесі постають не лише як провідник інформації, а й як інстанція "називання" та інтерпретації подій. ЗМІ завдяки своїм величезним можливостям впливу і охоплення аудиторії створюють не лише думки про події. Вони роблять з події новину і, поміщаючи дію в символічний простір, інтерпретуючи її, відтворюють подію" [1, с. 1]. Отже, наголос робиться на конструктивній ролі медіа.

Саме роль ЗМІ у створенні політичної реальності, формуванні демократичної політичної культури є і малодослідженою, і маловрахованою в інформаційній політиці багатьох країн, у тому числі й України. Природно, що розроблення теоретичних проблем ЗМІ, питань їхнього використання, особливостей впливу на політику, політичну культуру та ідеологію, політичні процеси досліджуються фахівцями багатьох наук і спеціальностей. Практично всі школи і напрями сучасної гуманітарної думки (історики, філософи, соціологи, психологи, педагоги, етнопсихологи та ін.) так чи інакше торкаються питань функціонування засобів масової інформації (комунікації).

Теоретичні засади ролі та місця ЗМІ у комунікаційній структурі, політиці, політичних процесах розпочав досліджувати канадський учений Г. Інніс. [2; 3] Його послідовниками вважаються Е. Хевлок [4], У. Онг [5], М. Маклюен [6], останній зазначає: "Інніс став першою людиною, що випадково відкрила процес змін, іманентно властивий і супроводжуючий появу засобів масових комунікацій" [6]. До істориків і теоретиків мас-медіа можна віднести американського ученого Е. Тоффлера [7], німецьких філософів М. Горкгаймера [8], Т. Адорно [8] і Г. Маркузе [9]. Саме вони переконливо показали роль ЗМІ в інформаційному суспільстві.

Взаємовплив масової інформації та влади вивчав французький вчений М. Фуко [10; 11]. Місце медіа у глобалізованому інформаційному просторі розглянуто в дослідженні відомого іспанського соціолога М. Кастельса [12]. Детально простежив роль засобів інформації у формуванні "громадянської сфери" (громадянського суспільства) німецький дослідник Ю. Габермас [13].

Для з'ясування місця і ролі, стану й тенденції розвитку ЗМІ в політичному просторі у країнах посттоталітарного, перехідного періоду можна використати праці російських і вітчизняних авторів, зокрема Є. Вартанової "Коммуникационная политика России: нужен решительный шаг", І. Засурського "Масс-медиа Второй республики", Я. Засурського "Средства массовой информации постсоветской России",

В. Конецької "Социология коммуникации", Г. Мельник "Mass media: психологические процессы и эффекты", В. Пугачова "Информационная власть и демократия", А. Кудряченка "Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії", Т. Хлівнюк "Вплив засобів масової інформації на політичний простір сучасної України" та інших.

Питання розвитку періодичної преси в Україні розглядається крізь призму досліджень І. Михайлина "Основи журналістики", А. Москаленка, В. Іванова, Л. Губерського "Основи масово-інформаційної діяльності", М. Романюка "Українське пресознавство на порозі ХХІ століття", В. Лизанчука "Творімо разом Україну!", Б. Потятинника "Тоталітарна журналістика", Т. Приступенко "Правові засади функціонування сучасних засобів масової комунікації України", В. Шкляра "Мас-медіа і виклики нового століття"; практика місцевої преси України перехідного періоду — у працях В. Шкляра "Мас-медіа і утвердження демократії", І. Белінської "Дослідження регіональної преси в журналістикознавстві", В. Карпенка "Преса і незалежність України, практика медіа-політики 1988—1998 рр.", В. Бебика та О. Сидоренка "Засоби масової інформації посткомуністичної України", М. Карася "Регіональна преса в демократичному суспільстві (на прикладі періодики США)", Д. Юраша "Чи здатні локальні медіа розвивати громадянське суспільство?" та інших.

Використовуючи праці українських учених М. Костенка, С. Макеєва, М. Томенка "Права і свободи людини в Україні", В. Шкляра та А. Чічановського "Політика, преса, влада", можна проаналізувати політичну роль ЗМІ в українському суспільстві саме у контексті їхньої ролі у формуванні політичної культури громадян, становленні таких інструментів політичної системи, як політичні партії, рухи, об'єднання, громадські організації.

Свободу слова в медіа науковці досліджують за роботами Ю. Бондаря "Свобода слова: українська мірка", В. Здорогеги "Свобода, відповідальність, професіоналізм", В. Іванова та Т. Іванової "Контроль за діяльністю засобів масової комунікації: ознака авторитаризму чи необхідність", В. Лизанчука "Українське державотворення і свобода слова", А. Москаленка "Свобода преси — одна з основних цінностей й демократії", І. Паславського "Становлення й утвердження свободи преси в Україні", Т. Приступенко "Тенденції розвитку свободи преси в Україні" та інших. Ці автори відстоюють ідею демократизації засобів масової інформації, позбавлення існування будь-яких темників, замовної інформації, будь-якого впливу на них, окрім контролю з боку громадської думки. Як вони об'єктивно стверджують, Україна має сповна сприйняти і використати досвід інших країн, де демократизація ЗМІ дала найкращі соціально-політичні результати і наслідки. Визначають перспективи запровадження свободи слова відповідно до європейських норм, зокрема до 10-ї статті Європейської Конвенції, дослідники В. Речицький у роботі "Відкритість інформації як універсальна вимога", В. Іванов у брошурі "Законодавство і журналістика: становлення правової бази в Україні та світовий досвід", Г. Красноматія у статті "Організаційно-правові аспекти необхідності реформування сучасного інформаційного законодавства".

Дослідження проблеми взаємодії засобів масової інформації та влади — тема праць В. Здорогеги "Преса і влада", В. Карпенка "Преса і незалежність України: практика медіа-політики 1988—1998 рр.", В. Кіпіані "Влада Тьми і Темників. Хрестоматія з політичної цензури в Україні у 2001—2004 рр.", І. Крупського та П. Федоршина "Засоби масової інформації України в умовах державотворення", О. Макарьського "Комунікація між владою і громадою: у Франції — безкоштовні муніципальні газети, в Польщі — безкоштовні друковані органи місцевого самоврядування", І. Паславського

"Становлення й утвердження свободи преси в Україні", Т. Приступенка "Держава і ЗМІ в нових економічних умовах", Ю. Фінклера "Мас-медіа та влада: технологія взаємин", В. Шкляра "Преса керована і преса керуюча".

В основу аналізу форм власності ЗМІ та їхнього взаємозв'язку з незалежністю медіа можуть бути взяті доробки визнаних українських журналістів: В. Здоровеги "Преса і влада", В. Іванова "Механізм доступу до інформації", А. Москаленка "Теорія журналістики", О. Чекишева, В. Піховшека, В. Ганжі "Четверта колона. Свобода та залежність мас-медіа в Україні", В. Шкляра "Основи теорії журналістики" та інші.

Вивчення вітчизняної й зарубіжної наукової літератури з проблеми роздержавлення демонструє вельми зацікавлене ставлення істориків, філософів, політиків, соціологів, управлінців, юристів та журналістів до таких питань, як свобода преси та її роль у розвитку демократичних процесів, роздержавлення мас-медіа та варіанти приватизації. Значний внесок у вирішення цих питань зробили такі вітчизняні вчені, як Л. Гонюкова, М. Логунова та М. Пірен ("Суспільно-політичні реформи"), В. Князев (у збірнику наукових праць "Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи"), А. Колодій ("Основи демократії"), С. Курпіль (проект Закону України "Про реформу державної та комунальної преси"), І. Лубкович ("Роздержавлення мас-медіа: стан і перспективи"), І. Лубченко ("Однозначно кажу — свобода слова в Україні існує. Але сьогодні — в усіченому вигляді"), В. Луговий (збірник праць "Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи"), Г. Почепцов та С. Чукут ("Інформаційна політика"), І. Чиж ("Роздержавлення ЗМІ: проблеми і перспективи"), Ю. Бондар у книзі "Свобода слова: українська мірка" тощо.

Тим, хто працює над аналізом видавничої продукції України в її тематичному, мовному і регіональному аспектах, стануть у нагоді публікації В. Бебика "Українські мас-медіа як дзеркало нашої громадської свідомості", О. Лебедєвої-Гулей "Тенденції розвитку української газетної публіцистики 1991—2006 рр.", Н. Заряди "Аналітичний огляд газет, виданих в Україні", Ю. Діденка "Ідеї Народного Руху України поширювалися самвидавом", Ю. Бондаря "Становлення та еволюція національного інформаційного простору України в процесі формування демократичної політичної культури українського суспільства", М. Тимошика "Видавнича справа в Україні на сучасному етапі: тенденції, проблеми", С. Буряк "Аналітичний огляд випуску друкованої продукції", "Аналітичний огляд випуску книжкових видань", К. Індутної "Книжковий ринок в Україні: стан розвитку та напрями державного регулювання", Ю. Шаповала та М. Ажнюка "Мовна ситуація в Україні: історія і сучасний стан", О. Медведєва "Українська книга. Гостя у власній хаті".

Спираючись на фундаментальні дослідження щодо ролі й місця малого бізнесу в економіці світу і окремих країн, зокрема А. Смітта "Исследование о природе и причинах богатства народов", Р. Дефіліппі "Small Business Development in the Czech Republic", Д. Стопі "Understanding the small business sector", Р. Ховарда "Small Business Help Countries Compete?", В. Горфинкеля, Г. Поляка, В. Швандара "Малый бизнес: организация, экономика, управление", можна проаналізувати загальні тенденції розвитку підприємництва у видавничо-поліграфічній галузі України, чому присвячені роботи Б. Дурняка, О. Мельникова та А. Штангрета "Видавничо-поліграфічна галузь України: стан, проб-

леми, тенденції", Г. Глової "Организация і економіка книговидавництва", А. Штангрета та В. Шляхетко "Сучасні тенденції розвитку підприємництва у видавничо-поліграфічній галузі України", Р. Машталера "Економіка поліграфічної промисловості", І. Оліференка "Поліграфія у сучасній Україні", М. Тимошика "Зародження та етапи поширення друкарства в світі", "Українські друкарі та їхня роль у ствердженні вітчизняної школи редагування і видавничої справи".

Стан кадрів галузі, проблеми підготовки фахівців розглядаються у працях Ю. Алексєєва "Думать, сиять, не ждатель...", В. Різуна "Про підготовку редакційно-видавничих працівників в Інституті журналістики", "Нова журналістська освіта в Україні", "Проблеми і перспективи розвитку журналістської освіти в Україні початку ХХІ ст.", Б. Дурняка "Видавнича діяльність Української академії друкарства", "Поліграфія і видавничі справи", В. Андрущенко "Роздуми про освіту".

Список використаної літератури

1. Яковлев Д. Роль засобів масової інформації в конструюванні політичної реальності : автореф. дис. ... канд. політ. наук / Денис Вікторович Яковлев ; Одес. нац. юрид. акад. — Одеса, 2003. — 16 с.
2. Innis H. Empire and communications / H. Innis — Oxford : Oxford university press, 1950. — 180 p.
3. Innis H. The bias of communication / H. Innis — Toronto : University of Toronto press, 1951. — 28 p.
4. Havelock E. Harold A. Innis : a memoir / E. Havelock. — Toronto : Harold Innis Foundation, 1982. — 43 p.
5. Media, consciousness, and culture: explorations of Walter Ong's thought / eds: Bruce E. Gronbeck [et al.]. — Newbury Park : Sage Publications, 1991. — 272 p.
6. Маклюэн М. Галактика Гуттенберга: становление человека печатающего / М. Маклюэн. — М. : Акад. проект : фонд "Мир", 2005. — 103 с.
7. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. — М. : АСТ, 1999. — 262 с.
8. Кремь В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції : підручник / В. Кремь, В. Льїн. — К. : Книга, 2005. — 528 с.
9. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек : исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе. — М. : АСТ, 2002. — 526 с.
10. Сокулер З. Знание и власть: наука в обществе модерна / З. Сокулер. — СПб. : РХГИ, 2001. — 240 с.
11. Фуко М. Интеллектуалы и власть : избр. полит. статьи, выступления и интервью / М. Фуко. — М. : Праксис, 2002. — 384 с.
12. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. — М. : ГУ-ВШЭ, 2000. — 608 с.
13. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Ю. Габермас. — Львів : Літопис, 2000. — 318 с.

Проанализированы публикации современных ученых и практиков, касающиеся становления и развития печатных средств массовой информации независимой Украины, законодательная база СМИ. Обобщены и систематизированы основные направления исследований.

Publications of contemporary scientists and experts about formation and development of printed mass-media in independent Ukraine and mass-media legislative database are analyzed. Main branches of research is summarized and systematized.

Надійшла в редакцію 26 квітня 2013 року